

XII. ETDK, Kolozsvár, május 15-17.
Filozófia szekció

Látó a közös világban
Az együttes érzékelés vizsgálata Merleau-Pontynál

Szerző: Ferencz Orsolya
BBTE, Történelem és Filozófia Kar
Filozófia szak
III. év

Témavezető: dr. Szigeti Attila, egy. adj.
BBTE, Történelem és Filozófia Kar
Filozófiatörténet és Logika Tanszék

Bevezető

Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlan* című művét olvasni kihívás. Ahogyan a többi írásában (Az észlelés fenomenológiája, A szem és a szellem, A filozófus árnyéka), itt is a fenomenológia fogalomrendszeréhez hű maradva, azoknak a folyamatos újragondolására hívja fel a figyelmet. Mint mondja, ezek lényegéhez tartozik az újraértelmezés, nemcsak azért, mert egyfajta énelírást, a dolgok, és csak a dolgok tiszta leírását valósítja meg, hanem mert ezek folyamatosan változó alakzatok. A fenomenológia azért adhat „elmélet-előtti rétegek feltárására” alkalmat, mert létezik egy, az objektum-szubjektum elválasztottságát megelőző közös világ, egy alapvető természeti *beállítódás*.

Dolgozatomban ebből a beállítódás fogalomból indulnék ki. Merleau-Ponty tisztelettel adózik Husserl emlékének, viszont arra összpontosít, hogy a fenomenológia fogalomkészlete éppen az újraértelmezésben lehet alapvető fontosságú – az intencionalitás, a redukció, a test azon képességének fényében értelmeződnek újra, amely meghaladja a tapasztalatban levő értelem objektív vagy szubjektív jellegét.

Azt szeretném továbbá végigkövetni, hogy hogyan alakul tovább „az esztétikai tudat logoszának” husserli fogalma Merleau-Pontynál, aki természetesen nem egy tudatként, leválasztottságként érti ezt, hanem elsősorban a közös *háttér*, egy *mélység* jelenlétére hívja fel a figyelmet a látványban, ami alapja a közös Létnek egyfelől, majd a világgal *kiazmusként*, kiasztikusan szerveződő kapcsolatnak másfelől.

Ez a természetes beállítódás valójában nem tézisszerű, hanem maga is minden tézist megelőző: az alapvető Weltthesis-ről, a világ adottságáról van szó. Ez milyen értelemben nevezhető konstitúciónak? A beállítódást Merleau-Ponty egy helyen ítélő és propozicionális aktusok szövődékeként adja meg. Hogy ez az ősivel, tézist megelőző Léttel valójában, ne álljon opponenciában, azt mondja, hogy el kell különíteni a naturalista tézistől. A naturalista tézis egy sarkított, a természeti világ, folyamatok megfigyeléséből, deduktív megfigyelői módszerrel megadott valami. *A filozófus árnyékában* a természetes beállítódás maga „a bennünk beszélő lét”.

A természetes beállítódás még egy kibontatlan állapot kellene, hogy legyen. Egy eredendő vélekedés, ami nem fordítható le egy határozott tudás nyelvére, mondja Husserl nyomán Merleau-Ponty. Ez reflektálatlan, vagy talán a reflexiót meghaladó módon, nem a világ képzetét, hanem a világra való nyitottságot, épp ezért közvetlen, kitárulkozó módon magát a világot adja. Képesek vagyunk szinte észrevétlenül, anélkül, hogy tudatosítanánk magunkban a lépést, beállítódást váltani. Ezt a gördülékenységet egyfelől a természetes beállítódás, másfelől a látás ténye biztosíthatja, ami összefogja tapasztalataink jelentős

hányadát, folytonosságukat biztosítja. Meghatározza ébrenlétünket, figyelmünket, éberségünket. Ugyanakkor változik a szerepe mozgás vagy nyugalom állapotában.

Husserl az *Ideen* II. kötetében a kék égbolt különböző lehetséges tapasztalatairól ír. Ezek a változó beállítódások szerint adhatóak meg, a látás-tetszés-ítélet hármasságában: „a tetszés nagyon is fennállhat akkor is, amikor elméletileg vagyunk beállítódva, amikor fizikusként irányulunk a tündöklő kék égboltra; csak hogy ekkor nem a tetszésben élünk. Mindez a tetszés, a látás és az ítélet lényegi fenomenológiai modifikációját jelenti, aszerint ahogyan az egyik beállítódásból a másikba megyünk át. Ez a sajátos beállítódás-váltás ideális lehetőségként minden aktushoz hozzátartozik” A „lényegi fenomenológiai modifikáció” mögött pedig a beállítódást vizsgáló beállítódás válhat kérdésessé. Merleau-Ponty, különösen *A szem és a szellemben*, illetve a kései *A látható és a láthatatlanban*, azt a zónát próbálja megadni, ami maga a Husserl által említett ideális lehetőség. Számára ezt viszont nem a folyamatos beállítódás-váltás jelenti, hanem az, ami lehetővé teszi ezek váltakozását. Ezt nevezi prereflexív, preobjektív zónának. Merleau-Ponty szerint már a reflexió eredménye az, hogy szétválaszthatóak, megállapíthatóak ezek a beállítódások.

A lelki beállítódás, mint kiderül, önmagában, önmagáért adott. Az ebből adódó tetszés nem számolódik fel az ítéletben, az elméleti beállítódásban, viszont Husserl jelzi, hogy a teoretikus beállítódás mégiscsak egy szakasszal későbbi, vagy magasabbrendű lehet. Merleau-Ponty nyomán azt lehetne mondani, hogy a háromban csak fokozatbeli különbségek vannak, mint ahogyan egy látszatra egy jelenség következik, az egyik tapasztalat a másik fényében nyeri el értelmét. Tetszés és ítélet így a látásban nyerhetik el értelmüket, mint ami a kölcsönösséget artikulálja egy felosztás előtti állapotban.

Husserl is rájön arra, hogy a fenomenológiai redukció azért áll kapcsolatban a természetes beállítódással, mert sosem egy lezárt művelet, ezért munkáiban több lehetőséget jár körül a redukció meghatározására. Ugyanígy egy érzékelés, egy hétköznapi tapasztalat is viselkedhet úgy, mint egy műalkotásé, voltaképpen ebből a hétköznapiból kell kiindulnunk ahhoz, hogy megérthessük a másikat.

Tehát: egy szín megütheti a tekintetemet, egy szinguláris létezés átélésére készítet, és világok sorát nyithatja meg előttem, „tapasztalatok határtalan sorát helyezte kilátásba, ígéretet tett a dolog rejtett vonatkozásaiban már mindig is valóságos lehetőségek konkréciójára, a róluk egyszerre adott tartamra.” (AFÁ) Nemcsak időélményem, de térélményem is megváltozhat egy ilyen partikuláris észleléstől. „maga a tér ragadja meg magát a testem révén” Minden észlelésnek külön élete van, ezt az én testem lokalizálja, összefogja, majd

elengedheti, közölheti, rezonál rá, de valójában sosem redukálhatja, izolálhatja magát. Mindig visszatér önmagába, de el is kell, hogy engedje a kizárólagos nézőpontot.

„Nagyon is szükséges, hogy testem beilleszkedjék a látható világba: hatalma éppen abból származik, hogy egy helyet foglal el benne, *ahonnan lát.*” (AFÁ) Mik ennek a feltáró tevékenységnek a mozzanatai? A tevékenység mire irányul? Ennek az intencionalitásnak a folyamatosságát nem egy tiszta tudati, vagy tőlünk független, külső tárgyi vonatkozás határozza meg. A feltáró tevékenység éppen a kettő közötti átmenetnek köszönhetően feltáró, újszerű. Még a természeti beállítódást jelzi, amit az „Urdoxa” nimbusza leng körül, másrészt a „titkok titka”, a szubjektum (Husserl).

Első benyomásaink mindig érzelmiek, utána következik az élmény racionalizálása. A feltáró tevékenység az interperszonális kapcsolatokban is ezen az „együttes észlelésen” alapul: elsősorban egy tőlem különálló valakit látok, akit magam szerint próbálok feltérképezni, saját világom keresem benne, utána ismerem meg igazán, mi a más benne.

Merleau-Ponty *A látható és a láthatatlanban* is erre a sűrűsége hívja fel a figyelmet, arra, hogy világunk nem párhuzamos tudatok tisztán elkülönített létezéséből épül fel, hanem mindig is keveredem a másikkal, egy találkozás sem Én-Te alapon vezethető le, hanem „a látó saját látott léteként talál rá a másikra”. Az én és a másik létviszonya így bomlik fel: számomra-valóra, más-számára-valóra, a másik önmagáért-valójára, és a másik számomra-való létre. A kommunikáció pedig éppen akkor jelenthet problémát, ha „az észlelési mezőt elfedve arra redukálom magamat, amit a reflexió alkot belőlem”.

Ha feladjuk a tudat és az érzettárgyak szigorú elválasztottságát, milyen egységhez, egységes szempontozathoz juthatunk? A test azért lehet a legjobb kiindulópont Merleau-Pontynak, mert egy olyan szervességet ad, ami a változást foglalja egységbe, és az összetartozást, egységet is kifejezi. Hiszen a tudat gőzmozdonya sem választható le a szerelvényről, nem ő áll a kocsisorok helyett – foglalja össze Husserl példáját *A filozófus árnyékában*.

Merleau-Ponty kiemelt fontosságúnak tartja azt a helyet, amelyet a test elfoglal, mert ez az adott hely definiálja őt látóként. A test nem csak a világ szegélye számunkra, mint ami minden tapasztalatunk részese, hanem egy kiemelt szeglete is egyben. Igaz ugyan, hogy amint felfele bámulunk a kék égboltra, jóformán teljesen ki tudjuk zárni testünket a látótérből, és a látványra koncentrálnunk. Testetleníteni viszont soha nem lehet teljesen a látást. Merleau-Ponty kiemeli a test felfedező munkáját – a test eleve adott, tömegszerű, funkcionális, folytonosságot, azonosságot ad. A szenzomotorikus tevékenységek (jobb kéz megérinti a bal) egy ide-oda küldenek érzeteket, valamilyen reflektáló tevékenység jön létre (a példa

Husserlnél jelenik meg először). „Észlelő és mozgó lelkes lény vagyok, melyet testnek neveznek” A test kitüntetett helyzetben van, mert nem közege a tapasztalatnak, hanem eredete, ő az értelmeképződés orgánuma. A test benne van az észlelési mezőben, de nem tárgya, hanem feltétele annak, inkább alanya az észlelésnek, mint a tárgya, de nem úgy, mint a tudat.

Radikális módon, a világ húsa metaforában fejezi ki Merleau-Ponty ezt a szerves jellegét a tapasztalásnak - számomra ott és akkor lehet szerves, élő valami, amiben jelen vagyok, amivel kapcsolatot teremtek, amit valamiért közvetlen módon érzékelek. A *LL* munkajegyzetében (*LL*, 180.) addig megy el, hogy az észlelés fogalmát is újra kellene alkotni, mert „hallgatólagosan magában foglalja a megélt tapasztalat diszkontinuus aktusokra történő felszeletelését” Az észlelést úgy kellene meghatározni, „mint egy eredeti találkozásnak egy olyan archetípusát, amelyet a múlttal, a képzelet világával és a fogalmakkal való minden találkozás megismétel és megújít”.

A mozgásban, a test jelenléte által meghatározott háttérvilág észlelését példázhatjuk a következőképpen. Nehezebb lehet kerékpározni megtanulnom, amint testem megszokott egy elernyedett létmódot, azt, hogy átengedje a mozgásteret a pásztázó tekintetnek, szemlélődésnek, az íróasztalnak. Éppen ezért a bicikli kormányát is tekintetemmel, karjaimmal akarom tartani, később szokom meg, hogy elengedjem a tekintetemet, kikapcsoljam az erősen összpontosító figyelmet, hagyjam, hogy a testem végezze a dolgát, kialakuljon az egyensúly, a pedálozás ritmusa. És ennyi. Egy újfajta orientációt tanulok meg. A gyakorlat akkor lesz sikeres, ha valamennyire önműködővé válik, ami nem jelenti azt, hogy a tudatos én által uralt, sőt.

Egy ilyen kölcsönösségen, a tárgyi tudáson túlmutató dimenzió alapuló gyakorlat lehet a művészet is. Itt említhető az ecset, amint festi a képet (Cézanne), a regény, amint íródik (20. századi regények főképpen). Itt hozható be a „megélt világ” fontossága. Melyek azok a tapasztalataink, amelyek átlépik a „hétköznapi és sorozatszerző időt”? Merleau-Pontynál észlelés és kifejezés szorosan összetartozó, egymást továbbblendítő mozzanatai a tapasztalásnak, írja Szabó Zsigmond monográfiájában. Az érzékelés így fejezhet ki egy összetartozást, „testem és a világ teste, a húsom és a világ húsa között létesülő kiazmust”. Az idő, a tér tapasztalata is ebben a kiazmusban jön létre „túl a szubjektum nézőpontján és túl az objektum nézőpontján”, ebben a „közös magban”.

A mélységnek, a háttér érzékelésének különféle reprezentációi valósulhatnak meg a művészetekben. A mozgókép a kísérleti filmekben, az elbeszélői konvenciók kereteit feszegetve juthat el a nézőpontok egymásbafordításához. Hiszen, eleve egy kuszaságban, egymásba keveredésben élünk, ahogy Merleau-Ponty mondja.

A következőkben Chris Marker, a francia újhullám idején induló kísérleti rendező rövidfilmjét, a *La jetée*-t (Kifutópálya) értelmezném, ahol a főhős emlék- és időzavarban próbálja felderíteni, milyen világban él. A film ezt a fajta töredékes kapcsolatot, az összetartozást éppen állóképekkel meséli el, egy rövid mozgóképet leszámítva. Mégsem festményszerű a film, mégis háromdimenziós, mert éppen a háttér, a közös világhoz való tartozás, a jelenlét problémája merülhet fel, a módosított idő- és térélmények mellett.

Az emlékek víziója – Chris Marker *La jetée* c. filmjének elemzése

Szabó Zsigmond példájából indulok ki: gyermekkorunkban mindenhol gyerekeket veszünk észre, később ugyancsak a velünk egyidőseket, vagy a hozzánk hasonló helyzetben levőket. Életünk különböző korszakai, felhalmozott tapasztalatai a jelen uralkodó tapasztalatához igazodik, „a jelen perspektívájának nagy totáljához deformálódik”.

Ez igaz ugyan, amint éppen környezetünket vizsgáljuk, valamikori fejjelel gondolkodunk, az emlékezet is tekinthető ilyen állandó perspektívaváltásnak. Aki biciklizni tanul, vagy biciklit vásárol, annak kiemelt fontosságúak lesznek az utcai kerékpárosok. Orvosi sorozatot nézve, a különös viselkedést (egy hisztérikusan nevető, kiabáló asszony az úttesten járkál), a tanultak, hallottak alapján könyveljük el magunkban (eufória tünetei).

Chris Marker filmje innovatív és tömör formában mondja el egy olyan mentális utazás történetét, amely egy múltbeli emlék felismeréséről szól, melynek éppen áldozata lesz, a felismerés, és az utazás végállomásának pillanatában, a főhős. A film megvalósítja egyrészt a sorozatszerű időből való kilépést, másrészt a jövőbe való utazását az alvószemüvegen kívül, egy erős múltbeli élménye határozza meg. Miután erre a felidézésre, és ezen túlmenően, a kapcsolatteremtésre, a virtuális világban való tájékozódásra képes, mehet a jövő világába. Az a különleges helyzet áll elő a túlélők számára, hogy az élettér fogyása, minőségének romlása miatt kénytelenek módot találni arra, hogy kitörjenek a jelenből, és kapcsolatot teremtsenek a jövőbeli generációkkal, segítségért.

Jellemző módon, a történet fikciós kerete egy válságállapot, a III. világháború kitörése előtt (kissé emlékeztet a szerkezet a *Mátrix*éra, ott is egy megváltóra van szükség a program generálta, múltbeli életből).

A lány rémült arcára még emlékszik gyerekkorából, de nem tudja miért. Ő az, akivel kapcsolatba tud lépni. Metaforikussá válnak a terek, amiket együtt bejárnak – tengerpart, állatmúzeum, egy évezredes fa évgyűrűit is látják egy parkban.

Azok, akik a kísérletet elvégeztették vele, fogják meggyilkolni, amint ugyanazon a kifutópályán akar találkozni a nővel – ahol gyerekként a szüleivel sétált. A hős

megsemmisülése kérdéses – a hang felszámolódását, de a folyamatos, mozgó képsor leépítésének is vagyunk tanúi (állóképekből épül fel a történet, egy-egy kiemelt pillanattól).

A gyermek először csak a szaggatott, rémült gesztusokat észlel, ami később rakódik össze egy ember halálának élményévé. Ezért beszélhetünk késleltetett felismerésről. Nem tudom pontosan megfejtetni, miért tartozik a nő az én világomba, vagy én az övébe, csak a végső pillanatban, amint múlt-jelen-jövő, mind az én jelenem egyszerre, összekapcsolódnak értelmemben. Az egyes szám első személyű narrátortól is hallhatjuk: „Nothing sorts out memories from ordinary moments. Later on they do claim remembrance when they show their scars.”

Egyetlen mozgókép van a filmben: a lány ébredése, néhány pillanatra, amint kinyitja a szemét. Ez metaforikus értelmet kaphat, hiszen a film is a ráébredés története, a háttérvilág kereséséről, az egység megtalálásáról szól, és egy múltbeli vágyról, nem utolsó sorban.

Végül, azt lehetne elmondani, hogy ez a megfejthetetlen orientáció, a különféle átjárások jelenthetnek egy kulcsot, vagy lehetőséget arra, hogy a test közvetlenségét, abszolút jelenvalóságát a filmben az együttes érzékelés tapasztalatának lehetőségeként értelmezzük.

Könyvészet:

HUSSERL, Edmund

1912 Ideen II., részletek (ford. Zuh Deodáth, Hua IV, 8:4-22, 9:26-33, 10:9-20, 11:33-12:19, 13:24-39) (In: Zuh Deodáth: *A szedimentáció két jelentése Husserlnél*, elhangzott *A fenomenológia aktualitása* c. konferencián, Kolozsvár, 2009.03.13.)

MERLEAU-PONTY, Maurice:

2005 A filozófia dicsérete (Európa, ford. Sajó Sándor)

2006 A látható és a láthatatlan (L'Harmattan, ford. Szabó Zsigmond)

SZABÓ Zsigmond

2005 A keletkezés ontológiája. A végtelen fenomenológiája (L'Harmattan)

Chris Marker filmje a YouTube-on: